

UOT 634.72:33.:734/737:631.53.037:631.559

AZƏRBAYCANIN QƏRB BÖLGƏSİ ÜÇÜN BECƏRMƏDƏ YENİ VƏ QEYRİ- ƏNƏNƏVİ GİLƏMEYVƏ BİTKİLƏRİNİN PERSPEKTİV İMKANLARI

D.Ī.SƏRDAROVA

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Azərbaycanın Qərb bölgəsində becərmədə yeni və qeyri-ənənəvi bitkilərin biomorfoloji və məhsuldarlıq göstəriciləri təhlil edilir. Göygöl və Gəncə şəraitində aparılmış tədqiqat işləri nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, bioloji fəal maddələrlə zəngin, yüksək qida və müalicəvi əhəmiyyətə malik, meşələrimizdə çox, lakin becərmədə az rast olunan qeyri ənənəvi bitki sayılan Firəng üzümü və heç istifadə olunmayan, buna görə də becərmədə yeni hesab edilən Qaragilə və Mərcəngilə bitkiləri yüksək bioloji və təsərrüfat göstəricilərinə malikdirlər.

Açar sözlər: Firəng üzümü, Qaragilə, Mərcangilə, qeyri ənənəvi, yeni, giləmeyvə, məhsuldarlıq əmsali, təsərrüfat məhsuldarlığı.

Ölkəmizin rəngarəng torpaq-iqlim şəraiti müxtəlif meyvə-giləmeyvə bitkilərinin becərilməsi üçün əlverişli olub, yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına zəmin yaradır. Yüksək qidalılıq dəyərinə, müalicə-proflaktik əhəmiyyətinə görə respublikamızda yetişdirilən meyvə-giləmeyvə bitkiləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Giləmeyvə bitkiləri tarix boyu insanların sevimli qida məhsulu olmuşdur. Ecəzkar ətir, dad və zəngin tərkiblərinə görə giləmeyvə bitkiləri önəmli yer tutur. Əhalinin ilboyu ekoloji cəhətdən təmiz meyvə-giləmeyvə bitkiləri və ondan istehsal olunmuş məhsullarla təmin etmək dövrümüzün ən aktual problemlərindəndir.

Müasir dövrdə bağlılıqda, intensiv texnologiyaya keçidlə əlaqədar, daha geniş çeşidli meyvə bitki məhsullarına ehtiyac duyulmaqla yanaşı, həm də daha mütərəqqi texnologiyaların işlənməsinə və tətbiqinə böyük ehtiyac duyulur. Kiçik torpaq sahələrinə malik olan fermerlər, yalnız yerli şəraitə uyğun meyvə bitki cins və sortlarını seçməklə, əhalinin il boyu təzə meyvə məhsullarına olan tələbatını ödəyə bilirlər. İnsan tarixinin bütün dövrlərində, onun sağlamlığına daim güclü və sabit şəkildə təsir göstərən amillərdən biri də qida hesab edilir. Bu baxımdan İ.V.Savçenkonun (Савченко И.В.) verdiyi məlumatlar qiymətli sayıla bilər [12]. Onun fikrincə qədim insanların qida rasionu əsasən bitki mənşəli məhsullar olub. Bununla onlar orqanizmdə turşu-qələvi mühitini təmin edə biliblər. Bu balansın pozulması bir çox patologiyalara (maddələr mübadiləsinin pozulması, diabet, mədə-bağırsaq traktı xəstəlikləri və d.) səbəb olur.

Meyvə və giləmeyvələr, tərəvəzlərlə birlikdə insan orqanizminin normal işini təmin edən qidalardan sayılır. Onların tərkibində çoxlu miqdar sulu karbonlar, üzvi turşular, müxtəlif qlükozidlər, mineral maddələr, dabbaq maddələri,aromatik birləşmələr və s. vardır. Onların yüksək qiymətləndirilməsi isə tərkiblərində

olan vitaminlər və mineral duzlar hesab edilir. Meyvə-giləmeyvələri, qida və müalicə vasitəsi kimi qiymətli edən başqa bir səbəb, onların tərkibinin, digər qida maddələri ilə müqayisədə, çoxlu miqdar təbii antioksidantlarla, bioloji fəal maddələrlə, əvəzolunmaz amin turşuları ilə, immun qoruyucuları ilə zəngin olmasıdır. Onun fikrincə, insanın gündəlik qida rasionu 40 %-dən az olmayan meyvə, giləmeyvə və tərəvəzdən ibarət olmalıdır.

Əhalini dayanıqlı ərzaq məhsulları ilə təmin etmək, mümkün xəstəliklərin qarşısının alınması və profilaktikası istiqamətində görülən işlərdə meyvəgiləmeyvə bitki məhsullarından istifadə etmək vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Təzə meyvə və giləmeyvələrdə, insan orqanizminə müsbət təsir göstərən mineral duzlar, şəkərlər, üzvi turşular, vitaminlər, antioksidantlar və digər bioloji fəal maddələr olduğundan onlar, qiymətli pəhrizlik xüsusiyyətlərə, yüksək dad və qida əhəmiyyətinə malikdirlər. Onların əksəriyyəti mövsümi xarakter daşıdığından, onları uzunmüddətli istifadəni təmin etmək məqsədilə, modifikasiya olunmuş atmosferdə saxlanmasını təklif edirlər. Bu məqsədlə V.A.Qudkovski və həmkarları, İsrail istehsalı olan "Stepak" paketlərindən istifadə etməklə, məhsulun keyfiyyətini yüksək səviyyədə saxlayacaq modifikasiya olunmuş atmosferdə saxlamağı təklif edirlər. Giləmeyvəgilələrin bu şəraitdə, optimal saxlanması müddəti müəlliflərin fikrincə, 15-20 gün təşkil edir. Bunun üçün tez xarab olan bu məhsulları, səhər saatlarında, quru havada, meyvələrin texniki yetişkinlik dövründə ən çox 3-6 saat ərzində paketlərə yığaraq saxlayıcılara qoymaq tələb olunur [3].

Biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması sahəsində atılacaq ilk addımlardan biri-yeni bitki növlərinin introduksiyası, yaddan çıxmış və az yayılmış bitkilərin istifadəyə qaytarılması olmalıdır. Təbiətdə çoxsaylı bitkilər vardır ki, onlar unikal qida və müalicə xüsusiyyətlərinə malikdir.

yətlərinə malik olmaqla yanaşı, həm də yüksək məhsuldarlığa əsas verə bilən və əlverişsiz mühit şəraitinə dözümlülük yaratmaq üçün donor kimi istifadə oluna bilərlər. Onların axtarılması, aşkarlanması, introduksiyası və öyrənilməsi, planetimizin bitki ehtiyatlarından planlı və səmərəli istifadə sahəsində N.İ. Vavilovun başladığı işin praktik davamı ola bilər [10].

Azərbaycan şəraiti üçün yeni və qeyri-ənənəvi giləmeyvə bitkiləri ali bitkilər içərisində xüsusi yer tutur. Onların qida əhəmiyyəti yalnız dadvermə keyfiyyətləri ilə deyil, həm də tərkibindəki qidalı və müalicəvi xüsusiyyətlərə malik olan bioloji fəal maddələrin (BFM) miqdarı ilə müəyyən edilir. Az miqdarda istifadə olunan giləmeyvə bitkiləri digər bitkilərdən fərqli olaraq, orqanizmi vitaminlərlə, xüsusilə C vitamininə olan ehtiyacını tamamilə ödəyir.

Клименко С.В., Григорьева О.В. [5] məlumat verirlər ki, "Qeyri-ənənəvi" meyvə bitkiləri qrupuna həm çox qədimdən tanınan və həm də yenilikdə, yerli floradan və ya gigər floristik arealdan gətirilən, yerli şəraitdə az becərilən bitkilər nəzərdə tutulur. Qeyri-ənənəvi bitkilər, yüksək dərəcədə, bioloji fəal maddələrlə zəngin olmaqla yanaşı, həm də dəyişən xarici mühit şəraitinə dözümlüdürlər. Qeyri-ənənəvi sayılan bitkilərin çoxu, ötən əsrin ortalarından başlayaraq, bir çox ölkələrdə həm iqtisadi və həm sosial əhəmiyyətli bitkilər sırasına daxil olmuşlar. Bu sıraya böyürtkən, mərcəngilə, azimina (ABŞ), kivi (Yeni Zelandiya), çaytikanı, doqquzdon, aroniya (Pusiya), xenemolis (yapon heyvası, Latviya), kəndalaş (Avstriya), çaytikanı, aroniya, zoğal (Ukrayna) və s. kimi bitkiləri daxil etmək olar.

Son zamanlara qədər Azərbaycan florasında giləmeyvə bitkilərinin yayılması xüsusiyyətləri, məhsuldarlıqlarının təyini və meyvələrin perspektiv istifadəsi üçün texnologiyanın işlənilib hazırlanması tədqiqat obyektinə olmamış, qida və dərman xammalı kimi giləmeyvə bitkilərinin dəyərini müəyyən edən amillər tədqiq edilməmişdir.

Qidalı və bioloji fəal maddələrin toplanması giləmeyvə bitkilərinin növ xüsusiyyəti ilə yanaşı, bitkiyə təsir göstərən xarici və daxili kompleks amillərdən asılıdır. Kimyəvi tərkibin müəyyənləşdirilməsi və əhəmiyyətli komponentlərin toplanma dinamikasının öyrənilməsi giləmeyvə bitkilərinin xammalının faydalı xüsusiyyətlərindən ən effektiv istifadə edilməsini elmi cəhətdən əsaslandırmağa imkan yaradır. Ekologiyanın pozulduğu müasir dövrdə, insanların zəngin tərkibli sağlam qida məhsullarına ehtiyacı durmadan artır. Azərbaycanın Qərb bölgəsində bu baxımdan böyük potensial mövcuddur. Burada, insanların əsrlər boyu istifadə etdikləri yabanı və az istifadə olunan (qeyri-ənənəvi) meyvə-giləmeyvə bitkilərinin zəngin genetik ehtiyatları mövcuddur.

Bununla belə bir çox giləmeyvə (firəng üzümü, qaragilə, mərcəngilə) bitkiləri əhalinin ərzaqla təmin

olunmasında və istehlak bazarının zənginləşdirilməsində bu gün, kifayət qədər öz yerini tapmamışdır. Azərbaycanın rəngarəng iqlim-torpaq şəraiti, günəş radiasiyası bolluğu, respublika ərazisinin bütövlükdə və əkin torpaqlarının isə xüsusən pestisidlərlə, radioaktiv tullantılarla nisbətən az ekoloji çirklənməyə məruz qalması, ekoloji baxımdan daha təhlükəsiz meyvə-giləmeyvə məhsulu istehsalına geniş imkanlar yaradır.

Sıradan çıxmış, itirilmiş, qeyri-ənənəvi, yerli şəraitdə yabanı halda yayılmış meyvə-giləmeyvə bitki növ və sortlarının bərpa olunması, onların yenidən istifadə dövryyəsinə qaytarılması, qorunub saxlanması, onlardan istifadə və becərilməsi texnologiyasının işlənməsi əhalinin ərzaqla etibarlı və təhlükəsiz təmin olunması proqramının və bioloji müxtəlifliyin qorunması konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Azərbaycan şəraiti üçün yeni və qeyri-ənənəvi giləmeyvə bitki ehtiyatlarından səmərəli, elmi əsaslarla istifadə edilməsi və eyni zamanda bitki mənşəli məhsulların istehsalının təmin edilməsi, ətraf mühitin qorunması məsələsi həlli vacib problemlərdən biridir. Bununla əlaqədar olaraq, yabanı və qeyri-ənənəvi növlərin və onların florada yayılmış formalarının öyrənilməsi, onlardan xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində istifadə edilməsi böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu problem bütün dünyada o cümlədən Azərbaycanda əhalinin Ərzaq Təhlükəsizliyi proqramının həlli prosesində ən aktual problemlərdən biridir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, ilk dəfə olaraq kol tipli giləmeyvəli bitkilərin yabanı növlərinin Qərb bölgəsi şəraitində arealı müəyyənləşdirilmiş, kompleks şəkildə onların həm yabanı və həm də becərilən şəraitdə biomorfoloji və məhsuldarlıq göstəriciləri öyrənilmiş, məhsulun istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın materialı və metodları. Tədqiqat materialı olaraq, giləmeyvə bitkilərindən, zəngin qida tərkibli və yüksək müalicəvi əhəmiyyətli bitkilərdən, mədəni halda əhali tərəfindən məhdud şəkildə istifadə olunan və qeyri-ənənəvi bitkilərdən sayılan Firəng üzümü, həmçinin ölkəmizdə, əmtəəlik məhsul üçün yeni olan Qaragilə və Mərcəngilə bitkiləri istifadə edilmişdir.

Tədqiqatlar 2012-2016-cı illər ərzində axtarış - ekspedisiya və stasionar təcrübə xarakterli olmaqla, bağçılıq üzrə ümumi qəbul olunmuş metodikalar əsasında [7; 9; 11; 13] həyata keçirilmişdir. Stasionar təcrübələrdə bitkilərin biometrik göstəriciləri, kolun məhsuldarlığı və məhsuldarlıq əmsalı, təsərrüfat məhsuldarlığı və bitkilərin səmərəli yerləşdirilmə şəraiti öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri və onların müzakirəsi. Introduksiya olunmuş bitkilərin becərmə şəraitinə alışdırılması üçün, onların təbii şəraitdə coğrafi yayılması, biomorfoloji və ekoloji xüsusiyyətləri

dərindən öyrənilməli və ona uyğun şərait seçilməlidir. Becərilən əksər bitkilər öz mədəni simasını, insanın, Yer kürəsinin müxəlif ərazilərində, bağlarda, baxçalarda, digər əkin sahələrində birbaşa müdaxiləsi və təsiri ilə qazanmışlar. Təbii şəraitin və insanların daimi təsiri ilə yaranmış kəmiyyət və mutasiya nəticəsi olan keyfiyyət dəyişmələri, həm yabanı təbiətdə baş vermiş və həm də sonralar, süni hibridləşmə nəticəsi olaraq geniş yayılmışdır.

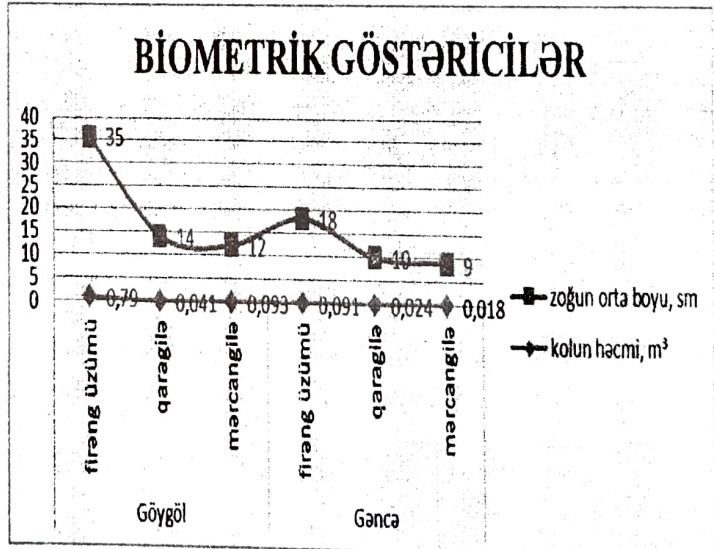
Bağlarda becərilmək üçün seçilmiş hər bir yeni bitki, ekoloji cəhətdən uyğun olmaqla yanaşı, həm də kifayət qədər təsərrüfat əhəmiyyətli olmalıdır. Buraya, ilk növbədə cinsin və ya sotrtun yerli şəraitin dəyişən təsiri ilə bərkəsməsi, normal boy və məhsul verməsi, məhsulun realizə imkanları və rentabelliği aid edilməlidir.

Azərbaycan təbiətinin rəngarəngliyi, burada tropik ölkə bitkiləri çıxılmaqla, meyvə və giləmeyvə bitkilərinin çox qisminin yabanı növlərinin mövcudluğu ilə yanaşı, həm də onların əksəriyyətinin əmtəəlik məhsul istehsalı məqsədilə geniş bağ və plantasiyalarda becərilməsinə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan ölkənin bir çox bölgələrində çoxsaylı giləmeyvə bitkiləri becərilməkdədir. Bunların içərisində aparıcı yarlardan birini çiyələk bitkisi tutur ki, bu bitkidən il ərzində həm açıq və həm də örtülü şəraitdə əmtəəlik məhsul istehsal olunur. Eyni zamanda bir çox bölgələrdə bu məqsədlə artıq moruq, qarağat, kivi, böyütkən kimi giləmeyvə bitkilərinin becərilməsi ilə məşğul olunur.

Əhalinin zəngin qida və böyük müalicəvi əhəmiyyətə malik bitki məhsullarına durmadan artan tələbini nəzərə alaraq, meyvə və giləmeyvə bitki çeşidlərini artırmaq və gündəlik qida rasionunda, bioloji fəal maddələrlə zəngin giləmeyvəli bitki məhsullarının yer almasını təmin etmək həlli vacib vəzifələrdən hesab edilir. Bundan irəli gələrək, meşələrimizdə təbii halda rast olunan və vaxtilə ölkənin bir çox bölgələrində həyatı sahələrdə mədəni halda becərilmiş, lakin sonralar naməlum səbəblərdən unudulmuş, el arasında Motmotu adı ilə tanınan və qeyri-ənənəvi giləmeyvə sayılan Firəng üzümü və ölkədə mədəni halda becərilməyən, respublikamız üçün yeni olan, lakin çox zəngin tərkibə malik Qaragilə və Mərcəngilə kimi qiymətli giləmeyvə bitkilərinin becərilməsi ilə bağlı tədqiqatlarla məşğul olmağı qarşıya məqsəd qoyduq. Bu məqsədlə Rusiya və Türkiyədən gətirilərək Göygöl rayonu Yeni Zəod qəsəbəsi Keçəltəpə ərazisində həyatı sahədə, Gəncədə isə həyatı sahədə və ADAU-nun Bağçılıq kafedrasının təcrübə-kolleksiya bağında əkilmiş Firəng üzümü, Qaragilə və Mərcəngilə bitkiləri üzərində tədqiqat işləri aparılmışdır. Apardığımız tədqiqatlar zamanı bitkilərin biometrik göstəriciləri, fenoloji fazaları, tumurcuq oyanması və zoğvermə qabiliyyəti,

zoğların böyünamikası və məhsuldarlıq göstəriciləri öyrənilmişdir.

Məlumdur ki, havanın orta sutkalıq temperaturu $+15^{\circ}$ -dən yüksək, torpaqda rütubətliklik kifayət qədər olduğu halda bitkilərdə yazın başlanğıcında boy tumurcuğu açılaraq zoğ əmələ gətirir. Bu andan başlayaraq zoğ sürətlə böyüməyə başlayır və vegetasiya dövründə 1-3 dəfə fasilə ilə boy atır. Vegetasiya dövründə su çatışmazlığından, havanın istiliyindən asılı olaraq zoğ böyüməsini dayandırır və şərait yarandıqdan sonra yenidən davam edə bilər. Bütövlükdə isə vegetativ böyümə, biotik və abiotik amillərdən asılı olaraq, 90....150 gün davam edə bilər. Eyni zamanda o da müəyyən olunmuşdur ki, su ilə normal təmin olunmuş şəraitdə zoğ sutka ərzində 15...17 mm uzunluğunda, su azlıq təşkil edən şəraitdə isə 5..7 mm uzunluğunda boy verir [1]. Tədqiqatlarımızda bu məsələ ilə bağlı alınmış nəticələr 1 sayılı diaqramda verilir. Göründüyü kimi, Göygöl rayonu şəraitində bitkilərin biometrik göstəriciləri, bütövlükdə Gəncə ilə müqayisədə xeyli üstündür. Bu zaman hər üç cins nümayəndələri, çox da böyük olmayan yaş fərqinə baxmayaraq, həm kolun həcmi və həm də illik boy artımı və zoğun orta boyuna görə üstünlük təşkil edirlər.

Diaqram 1. Giləmeyvə bitkilərində cinsdən və şəraitdən asılı olaraq kolların həcmi və budaqda olan zoğların boy həddi

Bitkilərdə qiymətli – təsərrüfat göstəricilərindən sayılan məhsuldarlıq, cins və ya sortlarda genotipin mürəkkəb göstəricilərindən biri olmaqla, onların əlverişsiz mühit şəraitinə, xəstəliklərə davamlılığına və optimal böyümə şəraitində bitkinin potensial məhsuldarlıq göstəricisi hesab edilir. Bağçılıq sahəsində çalışan əksər tədqiqatçıların fikrincə, bitkilərin introduksiyası zamanı əsas göstəricilərdən biri onların məhsul verməsi və məhsuldarlığıdır [1;2;4;6]. Becərmə şəraitində giləmeyvəli bitkilərin məhsula düşməsi ilindən başlayaraq, hər koldan yığılmış məhsul kütləsi əsasında, məhsul sıxlığı və ya məhsuldarlıq əmsalı (kg/m^3) müəyyənəndirilmişdir. Ümumi qəbul olunmuş qayda-

lara müvafiq olaraq bu göstərici 4 qrupda əks olunur: çox yüksək- 2,5 kq/m³-dan çox; yüksək -1,6-2,5 kq/m³; orta-0,6-1,5 kq/m³; aşağı – 0,6 kq/m³ –dan az [13].

Qeyd olunan qaydalar əsasında, kolların məhsul verməsi ilindən başlayaraq, onların üzərində müşahidələr aparmış, kolların həcmi, məhsuldarlığını, məhsuldarlıq əmsalını müəyyənləşdirmişik. Alınmış nəticələr cədvəldə verilir. Cədvəldən göründüyü kimi, becərilən bitkilər əkiləndən iki il sonra məhsula düşmüş və kolun həcminə müvafiq olaraq, alınan məhsul da, Gəncə ilə müqayisədə Göygöl rayonunda yüksək olmuşdur. Fıraq üzümü isə bu baxımdan bir qədər aşağı dərəcəyə - yüksək məhsul sıxlığı (2,5 kq/m³-dən az) dərəcəsinə daxil olur.

Bundan irəli gələrək kolun məhsuldarlıq əmsalı da bu rayonda xeyli yüksək olmaqla, Gəncədə becərilən bitkiləri, cinsdən asılı olaraq müəyyən qədər qabaqlaya bilmişdir. Qəbul olunmuş əmsal dərəcələrinə görə isə, hər iki rayonda becərilən Qaraqılə və Mərcangilə bitkilərinin məhsuldarlıq əmsalı, çox yüksək məhsul sıxlığı dərəcəsinə (2,5 kq/m³-dən çox) daxilirlər. Fıraq üzümü isə bu baxımdan bir qədər aşağı dərəcəyə - yüksək məhsul sıxlığı (2,5 kq/m³-dən az) dərəcəsinə daxil olur.

Cədvəl . Giləmeyvə bitkilərinin becərilmə şəraitində məhsula düşməsi, kolun həmi, kolun məhsuldarlığı,məhsuldarlıq əmsalı və təsərrüfat məhsuldarlığı göstəriciləri (2015...2016-cı illər üzrə orta)

Cinsin adı	Göygöl								Gəncə							
	Əkin ili	Məhsula düşməsi ili	Kolun həcmi, m ³	Kolda məhsul,kq	Məhsuldarlıq əmsalı, kq/m ³	Əkin sxemi,m	Hektarda bitki sayı, ədəd	Təsərrüfat məhsuldarlığı, s/ha	Əkin ili	Məhsula düşməsi ili	Kolun həcmi, m ³	Kolda məhsul, kq	Məhsuldarlıq əmsalıkq/m ³	Əkin sxemi,m	Hektarda bitki sayı, ədəd	Təsərrüfat məhsuldarlığı, s/ha
Fıraq üzümü	2010	2013	0,42	0,725	1,73	1,5x0,5	13333	96,88	2013	2015	0,103	0,380	3,62	1x0,5	20000	74,57
Qaraqılə	2010	2013	0,041	0,320	7,80	1x0,5	20000	63,96	2013	2015	0,024	0,230	9,58	0,8x0,5	25000	57,48
Mərcangilə	2010	2013	0,049	0,360	7,35	1x0,5	20000	72,03	2013	2015	0,026	0,234	9,0	0,8x0,5	25000	58,5

Ümumi qəbul olunmuş qaydalar əsasında hesablanmış optimal qida sahələrinə əsasən rayonlar arasında müəyyən fərq yaranmışdır. Belə ki, Göygöl

rayonunda bitkilərin çətir həcmi Gəncə ilə müqayisədə nisbətən böyük olduğundan onlara verilən qida sahəsi də böyük olur. Bu səbəbdən təsərrüfat məhsuldarlığı arasında da fərq yaranır.

Təsərrüfat məhsuldarlığı, məhsuldarlıq əmsalının, çətir həcmi və hektarda bitki sayının vurma hasilinin kütlə vahidinə (100) bölünməsi ilə tapılır. Hesablama nəticələrindən göründüyü kimi Göygöl rayonunda becərilən bitkilərdə təsərrüfat məhsuldarlığı Gəncə şəhərində becərilən bitkilərlə müqayisədə xeyli artıq göstəriciyə malik olurlar. Bu, ilk nəzərdən yaş fərqi kimi (2 il) görünə də, məhsuldarlıq əmsalı əsas götürüldüyündən, bunu da əsas kimi qəbul etmək olar. Lakin bununla belə, məhsuldarlığın bu qədər aşağı olması heç də məqbul sayıla bilməz və bu göstəricinin artırılması üçün nəzəri əsasların işlənilib hazırlanması tələb olunur.

Alınmış nəticələr əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın Qərb bölgəsində şəraitində qeyri-ənənəvi və yeni giləmeyvə bitkilərinin, əmtəəlik məhsul istehsalı məqsədilə, becərilməsi üçün əlverişli ekoloji şərait və təsərrüfat-təşkilatı imkanlar vardır.

Qeyd olunanlar əsas verir ki, bu qiymətli giləmeyvə bitkilərini, mənsub olduqları statusdan çıxaraq, onları ənənəvi bitkilər sırasına qatmaqla həm əhalinin qiymətli müalicəvi və qidalı bitki məhsullarına ehtiyacı ödənilsin, və həm də təsərrüfatların məşğulluq dairəsini genişləndirməklə onların rentabelli işi təmin

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Z.M., Əliyev C.M. Meyvəçilik // Bakı: 2011, 519 s.
2. Гасанов З.М., Микеладзе А. и др., Субтропические культуры // Баку 2013, 405 с.
3. Гудковский В.А., Кожина Л.В., Балакирев Ф.Е., Назаров Ю.Б. Высоко-эффективные технологии хранения и транспортировки скоропортящихся плодов и ягод / Материалы научно-практической конференции,4-5 сентября 2010года. Мичуринск-научоград РФ 2010,с.91-93.
4. Жидехина Т.В., Ковешникова Е.Ю., Брыскин Д.М. и др. – Основные достижения в

селекции и сортоизучении ягодных и нетрадиционных садовых культур во ВНИИС им. И.В.Мичурина // Садоводство и виноградарство, №1, 2016, с. 12-19. 5. Клименко С.В., Григорьева О.В. Научные, социальные и экономические аспекты формирования и значения генефондов нетрадиционных плодовых растений в Национальном Ботаническом саду НАН Украины // Литпродукція рослин, збереження та біорізноманіття в ботанічних садах і дендропарках. Київ -2010, с.61-64. 6. Конобеева А.Б. Брусничные в Центрально-Черноземном регионе: // науч. издание. – Мичуринск-научоград РФ: Изд-во Мичурин. гос. аграр. ун-та, 2007. – 230 с. 7. Методика учетов и наблюдений в опытах с плодовыми и ягодными культурами: Методические рекомендации. Киев, 1987, 68 с. 8. Мустафаева Л.А. Дикорастущие плодово-ягодные растения в различных сообществах лесов большого Кавказа (в пределах Азербайджана) Международная научная конференция «Принципы и способы сохранения биоразнообразия». Йошкар-Ола: 2013, с.178-182. 9. Муханин В.Г. Методика определения рациональных схем размещения и расчета урожайности деревьев с единицы проекции и объема крон. Сб. науч. тр. ов ВНИИ садоводства. Мичуринск. 1985, 54 с. 10. Нетрадиционные, новые и забытые виды растений: научные и практические аспекты культивирования. Материалы Первой Международной конференции 10-12 сентября 2013. Киев, Украина, с.3-4. 11. Программа и методика сортоизучения плодовых, ягодных и орехоплодных культур. Орел, Изд-во ВНИИСПК, под редакц. РАСХН Е.Н.Седова, д.с.-х.н. Т.П.Огольцовой, 1999, 358 с. 12. Савченко И.В. Научное обеспечение садоводства России / Материалы научно-практической конференции, 4-5 сентября 2010 года. Мичуринск-научоград РФ 2010, с.9-11. 13. Учеты, наблюдения, анализы и обработка данных в опытах плодовыми и ягодными растениями. Метод. рекомендации // под ред. Г.К.Карпенчука и А.В.Мельника. Умань: Уманский СХИ. 1987, 115 с.

Перспективы возделывания новых и нетрадиционных ягодных культур в западной зоне Азербайджана

Д.И.Сардарова

Для обеспечения растущей потребности населения, на богатые питательными веществами продуктов растениеводство, необходимо расширить сеть возделываемых плодово-ягодных культур оснащенными в достаточном количестве биологически активными веществами. Целью наших исследований являлись изучение биоморфологических и хозяйственных особенностей новых и нетрадиционных ягодных растений, каковыми являются черника, голубика и крыжовник в Западной зоне Азербайджана. Установлено, что экологические условия возделывания существенно влияют на морфометрические показатели, биологические особенности, а также на показатели урожайности возделываемых ягодных культур. В горных условиях они проявляются лучше, чем в низменной зоне.

Ключевые слова: нетрадиционные, новые, черника, голубика, крыжовник, удельная продуктивность, хозяйственная урожайность

Cultivation perspectives of new and non-traditional berry crops in the western zone of azerbaijan

D.I.Sardarova

In order to meet the growing demand of the population for nutrient-rich plant growing products, it is necessary to expand the network of cultivated fruit and berry crops with sufficient biologically active substances. The purpose of our research was to study the biomorphological and economic features of new and non-traditional berry plants, such as blackberries, blueberries and gooseberries in the Western zone of Azerbaijan. It has been found out that the ecological conditions of cultivation significantly affect the morphometric parameters, biological features, as well as the yield indicators of cultivated berry crops. In mountainous conditions they appear better than in the lowland zone.

Key words: non-traditional, new, blackberries, blueberries, gooseberries, specific productivity, economic yields.